

De opstand van Bar Kochba: de laatste Joodse opstand tegen de Romeinen

• door Gerard Kramer

BIJ HET BEGIN VAN DE BABYLONISCHE BALLINGSCHAP (605 v.C.) ZIJN DE JODEN ONDER VREEMDE HEERSCHAPPIJ GEKOMEN. EEN EIGEN STAAT HADDEN ZE NIET MEER. TEGENWOORDIG HEBBEN ZE NA VELE EEUWEN WEER EEN EIGEN STAAT, SINDS 1948, MAAR ZE HEBBEN MACHTIGE VIJANDEN IN HUN DIRECTE OMGEVING, EN VANUIT MENSELIJKE OGEN BEZIEN BESTAAT DE STAAT ISRAËL SLECHTS BIJ DE GRATIE VAN DE MILITAIRE EN FINANCIËLE STEUN VAN DE VERENIGDE STATEN. DE (TOEKOMSTIGE) STATUS VAN JERUZALEM IS ZELFS EEN ZAAK VAN DE WERELDPOLITIEK GEWORDEN. DE HEER JEZUS HEEFT OVER JERUZALEM BIJZONDERE WOORDEN GEZEGD IN ZIJN PROFETISCHE REDE: 'JERUZALEM ZAL DOOR DE VOLKEN WORDEN VERTRAPT, TOTDAT [DE] TIJDEN VAN [DE] VOLKEN ZIJN VERVULD' (LUK.21:24). EÉN VAN DIE VOLKEN WAARONDER DE JODEN EN JERUZALEM HEBBEN GEZUCHT, WAREN DE ROMEINEN.

Drie Joodse opstanden in de Romeinse keizertijd

De Joden zijn drie keer tegen het Romeinse gezag in opstand gekomen. De eerste Joodse opstand, die elders in dit nummer besproken wordt, vond plaats in 66-73. De tweede opstand, van 115-117, was een opstand die zich vooral in Noord Afrika en Cyprus afspeelde. Die opstand wordt daarom wel een diaspora-opstand genoemd, omdat er op dat moment vooral in het hele Middellandse Zeegebied onrusthaarden waren. Ik hoop er nog een keer een artikel aan te wijden. De derde en laatste opstand, die we nu gaan bekijken, vond plaats in 132-135 en brengt ons weer in Judaea. Deze opstand was heftig, en de gevolgen waren voor de Joden zeer ingrijpend.

De opstand van Bar Kochba: wat was de aanleiding?

Een groot probleem bij de bestudering van deze opstand is dat we in dit geval niet over een geschiedwerk als van Flavius Josephus beschikken. De beschikbare bronnen zijn in dit geval schaars en divers.

De aanleiding tot deze opstand is dan ook niet eenvoudig

aan te geven. We gaan meteen naar het hoofdprobleem door twee bronnen¹ te citeren die elkaar lijken tegen te spreken.

- In de *Historia Augusta, Vita Hadriani* 14,2 staat: 'In die tijd begonnen ook de Joden een oorlog, omdat hun verboden werd hun geslachtsorganen te verminken'.
- Cassius Dio, *Historia Romana* 69,12,1, schrijft: 'Nadat hij (= Hadrianus) in Jeruzalem een stad voor zichzelf had gesticht in plaats van de verwoeste [stad], en deze de naam Aelia Capitolina gaf, en op de plaats van de tempel van de god (of: van God) een andere [tempel] voor Zeus had opgericht, resulteerde dat in een niet geringe en niet kortdurende oorlog'.

¹ De zgn. *Historia Augusta*, d.w.z. 'verheven geschiedenis' of 'geschiedenis van de keizers', is een verzameling van dertig in het Latijn geschreven keizerbiografieën van Hadrianus tot en met Numerianus, en bestrijkt dus de periode 117-284. De auteur is onbekend, en het werk is, wat kwaliteit en betrouwbaarheid betreft, omstreten. Vroeger dacht men dat het werk door meerdere auteurs geschreven was. Dat is nog te zien aan de gebruikelijke wetenschappelijke afkorting van het werk, *SHA*, wat staat voor '*Scriptores Historiae Augustae*', oftewel 'Schrijvers van de verheven geschiedenis / geschiedenis van de keizers'.

Cassius Dio, geboren in Nicaea in Bithynië, leefde van ong.150-235. Hij kwam in 180 naar Rome, en was daar senator en advocaat. Ook heeft hij provincies bestuurd en is hij tweemaal consul geweest. Hij schreef in het Grieks zijn *Historia Romana*, een overzicht van de Romeinse geschiedenis. Een deel van dit werk - waaronder helaas ook boek 69 - is alleen bewaard gebleven in een samenvatting van de 11e-eeuwse monnik Johannes Xiphilinus. De vertalingen van de beide citaten zijn van mijn hand.

Beide auteurs noemen slechts één aanleiding, en de vraag is of die twee oorzaken zondermeer gecombineerd kunnen worden, of dat er een keuze moet worden gemaakt, of een nadere nuancering moet worden aangebracht.

Het besnijdenisverbod

De eminente oudhistorici Schürer (1973) en Smalwood (1981) - om wie niemand heen kan bij dit onderwerp - geven de voorkeur aan het *besnijdenisverbod* als de aanleiding voor de opstand, en wel omdat de besnijdenis niet alleen door Joden werd toegepast. Herodotus² (ong. 484-425 v.C.) noemt als volken die sinds mensenheugenis de besnijdenis toepassen de Colchiërs, de Egyptenaren en de Ethiopiërs. Van hen hebben, aldus Herodotus, de Feniciërs dit overgenomen, en 'de Syriërs in Palestina' (= de Joden). Van de Feniciërs sluit hij uit 'degenen die met Griekenland in contact staan'. Wat de Egyptenaren betreft, is deze opmerking zeker te algemeen, want de Egyptenaren waren onbesneden. In de Romeinse tijd werden in Egypte slechts de priesters besneden. Anderzijds was de besnijdenis wel algemeen onder de Arabieren. Conclusie: *als de Joden niet de enigen waren die de besnijdenis toepasten, kan het verbod niet uitsluitend op hen betrekking hebben gehad of tegen hen gericht zijn geweest.* Wat Hadrianus namelijk deed, was een reeds bestaand verbod op castratie uit de tijd van keizer Domitianus (81-96) intensiveren door

- castratie juridisch gelijk te stellen aan *moord*, en
- nu ook de *besnijdenis* onder deze wet te laten vallen.

Anders gezegd: hij stelde castratie en besnijdenis juridisch aan elkaar gelijk. Dat de Joden hiermee onbedoeld werden getroffen, blijkt uit het feit dat Hadrianus' opvolger Antoninus Pius expliciet de Joden toestemming gaf de besnijdenis weer toe te passen - voor alle anderen bleef het verbod van kracht; daarvoor bestaan verschillende duidelijke aanwijzingen. Hadrianus - die grote belangstelling had voor de Griekse filosofie en daarom standaard een filosofenbaard droeg! - verbood de besnijdenis als een in zijn ogen barbaars, d.w.z. typisch on-Grieks gebruik; het was niet zijn bedoeling de Joden om religieuze redenen te treffen. Maar... duidelijk is wel dat zij de grootste groep vormden die erdoor getroffen werd en dus zwaar in de problemen kwam!

De nieuwe stad

En daarbij kwam nu ook nog Hadrianus' voornemen een nieuwe heidense stad te bouwen op de ruïnes van het oude

² Herodotus, Historiën II 104.

Jeruzalem. Volgens Schürer was ook dit plan niet bedoeld om de Joden te kwetsen, maar paste het binnen het totale beleid van Hadrianus om naam te maken met fraaie gebouwen en steden. Maar voor de Joden betekende dit dat de hoop op herbouw van stad en tempel vervlogen was! Als Hadrianus, zoals we nu denken, *beide* voornemens - het besnijdenisverbod en het plan in Jeruzalem een heidense stad en een heidense tempel te bouwen - kort na elkaar heeft uitgesproken, is het logisch dat *deze combinatie* tot een Joodse opstand heeft geleid. Het plan was dan nog niet, zoals Cassius Dio schrijft, volledig gerealiseerd, maar wel bekend gemaakt of uitgelekt.

Schürer gaat ervan uit dat de grondlegging van de nieuwe stad begon tijdens Hadrianus' verblijf in Syrië in 130. Waar hij kwam, stichtte hij steden en liet hij gebouwen neerzetten; zo bijv. ook in Caesarea, Tiberias, Gaza, Petra - en binnen deze trend paste ook de bouw van een nieuwe stad op de fundamenten van Jeruzalem. Voor de Joden was dit echter puur heidendom: in 131-132 brak daarom de opstand uit - qua dynamiek en verwoesting even heftig als die in 66-73! Door de relatieve armoede aan bronnen - we beschikken voor de kennis over deze opstand, zoals gezegd, niet over een veelschrijver als Josephus - lijkt hij echter ten onrechte van geringere betekenis.

De opstand van Bar Kochba (132-135)

De leider van de opstand had een interessante naam. Hij noemde zichzelf Bar Kochba, dat 'sterrenzoon', 'zoon van een ster' betekent. Hij zag zich namelijk als de Vervuller van de profetie die Bileam uitsprak in Num.24:17, waar staat: 'Een ster gaat op uit Jakob, een scepter rijst op uit Israël' - dus als de Messias! Door munten en recent gevonden teksten weten we dat zijn voornaam Simon was, en zijn officiële titel was 'Vorst van Israël'. Evenals in de tijd van de eerste Joodse Oorlog van 66-73 dachten de Joden dat het heidense juk afgeworpen zou worden. Juist vanwege het Messiaanse karakter van de beweging konden christenen er niet aan meedoen zonder hun eigen Messias te verloochenen. Sommige auteurs menen dan ook aanwijzingen te zien dat Barkochba om die reden de christenen vervolgde. Verzetshaarden van Barkochba-aanhangers bevonden zich in het hele land. Ook Jeruzalem - toen weinig meer dan een Romeins legerkamp - moet door hem ingenomen zijn, al zwijgen de literaire bronnen daarover. Maar het blijkt wel uit de munten: aan de ene kant staat daarop Simons naam,

aan de andere 'voor de vrijheid van Jeruzalem'. Maar er zijn ook munten die opschriften hebben als 'jaar 1 / jaar 2 van de bevrijding van Israël', met aan de andere kant alleen de naam Jeruzalem. Dat moet wel betekenen dat de opstandelingen zich van Jeruzalem hadden meester gemaakt! Sommige christelijke bronnen stellen dat door hen ook een begin is gemaakt met de herbouw van de Joodse tempel. De intentie zal zeker aanwezig zijn geweest, maar voor de realisatie van dit plan is geen bewijs.

De Romeinse reactie

Over het verloop van de oorlog is weinig bekend. De stadhouder van Judaea, Tineius Rufus, was geen partij voor de Joodse opstandelingen, die ook buiten Judaea stevig huis hielden. Grote aantallen troepen werden door Hadrianus naar Palestina gehaald. Uit Cassius Dio's relaas blijkt – en dit wordt door een inscriptie ondersteund – dat generaal Julius Severus, één van Hadrianus' beste generaals, de opstand uiteindelijk de kop wist in te drukken. Hij werd uit Britannia gehaald en had toch een aanzienlijke hoeveelheid tijd nodig om de opstand te onderdrukken. Nooit vond er een slag in het open veld plaats, doordat de opstandelingen vooral vanuit grotten een guerrilla-oorlog voerden en per groep moesten worden opgespoord en uitgeschakeld. Steeds moesten zij eerst van de toevoer van levensmiddelen worden afgesneden, voordat er strijd kon plaatsvinden. De auteurs zwijgen over het lot van Jeruzalem tijdens deze oorlog. Het zal geen oorlogscentrum geweest zijn, zoals bij de eerste Joodse Oorlog van 66-73. Of Jeruzalem door de Romeinen met geweld op de opstandelingen is heroverd, is evenmin duidelijk. Het zal de Romeinen hoe dan ook weinig moeite hebben gekost de stad weer in bezit te krijgen. Er viel namelijk, na het grondige werk van Titus in 70, weinig te verwoesten - niet meer dan nodig was voor Hadrianus om de nieuwe stad te bouwen.

Het laatste toevluchtsoord voor Bar Kochba was het sterke bergfort van Bether, niet ver van Jeruzalem. Er zijn daar in ieder geval vaandels gevonden van twee legioenen, de *legio V Macedonica* en de *legio XI Claudia*, en dat lijkt erop te wijzen dat hier het laatste grote gevecht tussen de Romeinen en de Joden heeft plaatsgevonden. Bether viel in 135, en Bar Kochba sneuvelde daarbij. Tijdens de oorlog van 132-135 zijn ook tien rabbijnen als martelaren gestorven. In Bether en in de rest van de woestijn van Judaea heeft Yigael Yadin opgravin-

gen verricht in 1960-1961; hij heeft daarbij munten en brieven van Bar Kochba gevonden. De brieven zijn vooral economische en administratieve documenten in het Hebreeuws, het Aramees en het Grieks. Ze gaan over alledaagse zaken en bieden weinig nieuwe inzichten wat het verloop van de opstand betreft. Wel komt Bar Kochba erin naar voren als een heerszuchtig persoon, die herhaaldelijk zijn ondergeschikten met zware straffen heeft bedreigd in het geval ze bepaalde opdrachten niet goed zouden uitvoeren.

De Romeinse overwinning kostte veel Joodse slachtoffers. Volgens Cassius Dio vernietigden de Romeinen 50 forten en 985 dorpen, en zijn er 580.000 Joden gesneuveld. Ook van de kant van de Romeinen waren er grote verliezen, zoveel dat Hadrianus na zijn overwinning afgezien heeft van een triomftocht.

Veel Joden werden, nadat de opstand was neergeslagen, als slaaf verkocht, in zulke grote aantallen dat slaven op de jaarmarkt in Hebron voor zeer weinig geld te koop waren. Zij die daar niet verkocht werden, werden naar slavenmarkten in Gaza en Egypte gebracht om daar alsnog te worden verkocht; velen kwamen onderweg om door hongers- of schipbreuk.

De nasleep van de opstand van Bar Kochba

Jeruzalem werd intussen, conform het voor de oorlog bestaande, maar nog niet gerealiseerde plan, omgebouwd tot de veteranenkolonie *Aelia Capitolina*. Alleen al deze naam moet voor de Joden schokkend zijn geweest: *Aelia* verwijst naar de familienaam van keizer Hadrianus, die voluit Publius Aelius Hadrianus heette; *Capitolina* verwijst naar de Romeinse hoofdgod *Jupiter Capitolinus*. Wat een verdriet: de naam Jeruzalem, de stad van de vrede en van de Grote Koning, was nu vernoemd naar een heidense Romeinse keizer en naar een heidense afgod! En de nieuwe heidense tempel deed het verlangen naar de herbouw van de verwoeste tempel van Jahweh alleen maar groeien... De officiële naam op munten was Col(onia) Ael(ia) Cap(itolina); schrijvers spreken kortweg van *Aelia*. In de nieuwe tempel van Jupiter Capitolinus stond, volgens sommige christelijke schrijvers, (ook) een beeld van Hadrianus. Op munten staan naast Jupiter ook Bacchus, Serapis, Astarte en de Dioscuren als goden van de stad afgebeeld. Om het heidense karakter van de nieuwe stad te onderstrepen verdreef Hadrianus de Joden die daar nog woonden en verving hen door heidense kolonisten. Joden mochten zich er niet meer vertonen; wie dat toch deed, riskeerde de doodstraf.

Na de oorlog was in Aelia Capitolina het Romeinse legioen met de naam *legio X Fretensis* gestationeerd. Dat was des te wranger omdat dit legioen een mannetjeszwijn (!) in het vaandel afgebeeld had staan; dit dier werd ook gegraveerd in de westelijke stadspoort, op de plek van de huidige Jaffa-poort. Ook op de munten van Aelia Capitolina werd dit zwijn aangebracht....

Niet alleen Jeruzalem kreeg in 135 een nieuwe naam; de provincie Judaea werd nu Syria Palaestina – om elk Joods nationaal bewustzijn de kop in te drukken.

Het jodendom na 135

Vanaf Hadrianus' opvolger Antoninus Pius (138-161) werd voor de Joden de situatie voortgezet zoals die ook onder Vespasianus (69-79) had bestaan. De realisatie van hun politieke idealen was verder weg dan ooit, oftewel de vreemde overheersing bleef. Wat hun religie betreft, waren ze tevreden, want Antoninus Pius gaf uitsluitend de Joden toestemming de besnijdenis weer in te voeren! Het gebrek aan politieke vrijheid en het gemis van de tempel hebben geleid tot de bloei van het rabbijnse jodendom, waarbinnen de Tora als symbool van hun eenheid fungeerde. Hun verwachting bleef de heropricting van een Joodse staat. Maar Jeruzalem – zoals ze de stad uiteraard bleven noemen - mochten ze zelfs niet als bezoekers betreden. Pas onder Constantijn de Grote (305-337) mochten ze eenmaal per jaar de stad bin-

nengaan om de verwoesting van de tempel te gedenken! Hieronymus beschrijft levendig met hoeveel rouwmisbaar en verdriet dergelijke bezoeken ieder jaar gepaard gingen. Wat een tragisch, jaarlijks terugkerend tafereel moet dat geweest zijn...!

Schürer geeft daarop het volgende commentaar, en daarmee sluit ik af:

'Yet the tears of mourning concealed hope, and hope refused to die'...

Geraadpleegde literatuur

- Emil Schürer, *The history of the Jewish people in the age of Jesus Christ. A new English version, revised and edited by Geza Vermes & Fergus Millar*, Vol. I, Edinburgh 1973, 534-557
- E. Mary Smallwood, *Documents illustrating the principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge 1966, spec. 48-49
- E. Mary Smallwood, *The Jews under Roman Rule. From Pompey to Diocletian. A study in political relations*, Leiden 1981, 428-466
- Michael Grant, *The Jews in the Roman World*, London 1973, 242-260
- Yigael Yadin, *Bar Kochba. De herontdekking van de legendarische held van de laatste Joodse opstand tegen het Romeinse keizerrijk*, Bussum 1972; oorspronkelijke titel: *Bar-Kochba. The rediscovery of the legendary hero of the second Jewish revolt against Rome*, 1971

